

Szabadka földesurai a középkorban

1391. május 7-én Losonczi István macsói bán bírósági közgyűlést tartott Bodrogon Bodrog megye nemesei számára. A bírósági közgyűlést a közrend megromlásának a helyreállítása céljából, azaz a megrögzött rablók, tolvajok és gonosztevők kiirtása miatt hívta össze.* Eme közgyűlésen mint tolvajt a szabadkainak mondott Ágostont, Pakai László fia András jobbágját, András szolgáját is levelesítették, ami azt jelentette, hogy mint törvényen kívül helyezettet, bárki elfoghatta és megölhette.¹ A Losonczi István által kiadott oklevél azon túl, hogy Szabadka neve itt szerepel először a forrásokban, számunkra több olyan kérdést vet fel, amelyeket közelebbről kell megvizsgálni témánk kifejtése érdekében.

Mindenek előtt megtudjuk belőle, hogy Szabadka az oklevél keletkezésének idejében Bodrog megyéhez tartozott, amelynek ispánja Losonczi István volt, aki mint macsói bán látta el a bodrogi ispán tisztét is. A korabeli Magyarország déli megyéi közül ugyanis Szerém, Pozsega, Valkó, Verőce, Bács, Bodrog és Baranya továbbá nem egy alkalommal Tolna feltehetően védelmi szempontok miatt a macsói bán joghatósága alá tartoztak. Korábban a szlavón, de az 1320-as évektől már a macsói bán rendelkezett felettük. Mindez azt is jelentette, hogy a horvát és szlavón bánhoz valamint az erdélyi vajdához hasonlóan önálló bírói székkel rendelkezett.² Ilyen módon tarthatott bírósági közgyűlést (congregatio generalis), amely egyébként csak a nádor jogában állott, illetve a király alkalmanként másokat is kirendelhetett lebonnyolítására.³

A 13. század utolsó harmadában alakult ki a nádori közgyűlés, amelyet a nádor egy vagy több megye számára tartott, és a vidéki bíraskodás legfontosabb fóruma volt a 15. század közepéig. Utána jelentősége csökkent, és Mátyás király 1486-ban szüntette meg Decretum maius-ában. A nádor királyi parancsra tartotta. Idejét és helyét, amely utóbbi általában olyan település szélén volt, ahol megyegyűlést is szoktak tartani, ugyanis a rajta megjelent nagy tömeg miatt a településeken belül megfelelő hely általában nem állt rendelkezésre, előre kihirdették. Főként bűnügyekkel foglalkozott, de birtok- és más ügyeket is tárgyalt. A nádor a megyés ispánnal, a szolgabírákkal és a

* E cikk készítésekor köszönetet mondunk Magyar László szabadkai főlevéltárosnak, aki a korszakra vonatkozó okleveles gyűjtését a benne szereplő Hegedüs Antal és Trostovszky Gabriella által készített fordításokkal rendelkezésünkre bocsátotta.

¹ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghegy Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. I–XII. Pest, Bp. 1871–1931. IV. 397. sz. (Továbbiakban: *Zichy*) Magyar fordítása: Kapocs Nándor – Köhgyei Mihály: *Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban*. Baja, 1983. 88–90. p.

² *Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Bp. 1899. 141–142. p.

³ Uo. 66–67. p.

helyben megválasztott 12 esküdttel törvénykezett. Kíséretében részt vett az alnádor, két jegyző, a fehérvári káptalan embere mint hiteleshelyi megbizott, a hordozható kápolna káplánja és a király ügyvédje, aki arra ügyelt, hogy birtokperек esetén a király jogait ne érje sérelem. A gyűlés lebonyolításának költségeit a megye fedezte.⁴ Mivel Bodrog megye középkori története során hosszú ideig a macsói bán joghatósága alá tartozott, a nádor helyett ő ítélkezett. E tény azt is mutatja, hogy bár Szabadka területileg a Kunság része volt, mégsem tartozott oda, a király a megye hatáskörébe rendelte.⁵ Ha a Kunság része lett volna, akkor ugyanis a nádor törvénykezése alá tartozott volna.

Az oklevélben azonban nemcsak Ágoston, a tolvaj szerepel, hanem ura is, Pakai László fia András, aki nevét az Bodrog megyei településtől, Pakától vette (területe ma helynév Bezdán határában), amely a család ősi birtoka lehetett. Az adatból arra következtethetnénk, hogy ha Pakai Andrásnak Szabadkán jobbágya van, akkor maga Szabadka pedig a Pakaiak birtoka.

Mégsem így áll a dolog. Zsigmond király ugyanis 1428 október 26-án megparancsolta a kalocsai káptalannak, hogy hivatalos tanúként legyen jelen, amikor a szabadkaiak visszaadják Töttös László fia László Szentgyörgyön és Mátyusházán valamint Katymáron és Patalán lakó jobbágyainak elhajtott nyájait, aprójószágait és egyéb elvitt dolgait. A hatalmaskodási ügyben Kátai Mihálynak, a jászok és kunok bírójának valamint testvérének és offiálisaiknak is szerepe lehetett, mert a király parancsát hozzájuk és a szabadkaiakhoz intézte. December 13-án, amikor a káptalan kiküldöttje, Bálint karpap Szabadkára ment, sem a Kátaiak, sem offiálisaik nem jelentek meg, a szabadkaiak pedig úgy nyilatkoztak, hogy egyáltalán nem adják vissza az elvitt jószágokat, sőt még többet elvisznek Töttös László birtokairól, amint ez a káptalan december 17-én kiadott okleveléből kiderül.⁶

1429. szeptember 5-én kelt Hédervári Lőrinc királyi lovászmester, a kunok és jászok bírása valamint Berencsi István, királyi pénztárnok, kiküldött bíró oklevele, amelyben jóvá hagyják a fogott bírák ítéletét, amely szerint a szabadkai királyi hospesek és lakosok valamint az óbudai apácák vastoroki (ma: Ostorak puszta) jobbágyai és népei az addig egymásnak okozott károk ügyében egymást feloldják, azokat semmisnek tekintik, kivéve azon elhajtott 25 ökör ügyét, amelyeket Mező Péter valamint Pándi János, Mihály és Péter Kátai Mihály offiálisai hajtottak el a vastorokiak legelőiről. Ezeket továbbra is követelhetik. Abban is megegyeztek, ha valamelyik fél az ügyben újabb pert indítana, azt perlekedőként marasztalják el.⁷

A két idézett oklevél több részlete is arra enged következtetni, hogy Szabadka a tárgyalt időszakban és nyilván korábban is királyi birtok majd mezőváros volt. 1428-ban Zsigmond király Töttös László panaszára személyesen intézkedett. Ez még nem jelenti egyértelműen a királyi birtok jelleget, hiszen udvari méltóságok a király személyéhez közvetlenül is fordulhattak ügyeikkel. Még arra is lehet magyarázatot találni, miért fogadja a király Töttöst egy a korban oly gyakori hatalmaskodási ügyben. Hogy Töttös mégis miért jutott ügyével az éppen Miháldon, az Al-Dunánál tartózkodó

⁴ Uo. 73–75. p.; Korai magyar történeti lexikon (9–14. század. Főszerk. Kristó Gyula, Szerk.: Engel Pál és Makk Ferenc.) Bp. 1994. 141. 473–474. p.

⁵ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. I. Szabadka. 1886. (Továbbiakban Iványi) 37.

p.

⁶ Zichy VIII. 267. sz. Magyar fordítása: Kapocs-Kőhegyi 1983. 132-134. p., 7. sz.

⁷ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története II. Szabadka. 1892. (A továbbiakban: Iványi) Oklevéltár 1. sz.

király elé, arra az 1429-es oklevél adja meg a választ. Szabadkán királyi népek, hospesek és lakosok éltek, a település tehát királyi mezőváros volt.

Ha fenntartjuk állításunkat, magyarázatot kell adnunk arra, miért élt Pakai László említett jobbágya a városban, és mit kerestek ott a Kátaiak officálisai. Pakai András szabadkainak mondott jobbágya nem biztos, hogy Szabadkán élt, neve csak szabadkai származására utalt. Így elvethetjük Pakai szabadkai birtokosságát. Egyébként a mezővárosokban nemcsak egy úr jobbágysai élhettek, csak ők nem rendelkeztek azokkal a jogokkal, amelyekkel a mezővárosi közösséghez tartozók. A Kátaiak jelenlétét az magyarázza, hogy a királytól Kátai Mihály mint a jászok és kunok bírása honorként,⁸ azaz tisztségéhez tartozó birtokként kapta Szabadkát, amíg hivatalát ellátta. Ilyen módon állíthatott officálisokat a városban.

Szabadka neve első alkalommal meglehetősen későn, 1391-ben került megörökítésre az oklevelekben, akkor is teljesen véletlennek mondható esemény, egy bűnper kapcsán, és az sem bizonyos, hogy a szabadkainak mondott Ágoston Szabadkán élt, illetve ura, Pakai András rendelkezett birtokkal vagy jobbágysokkal a településen. Mindezek csak megerősítik azon állításunkat, hogy Szabadka királyi birtok volt, korábban a Kunság része, később pedig a király Halashoz és Kecskeméthez hasonlóan kivette a Kunságból,⁹ és hospesek letelepítésével szabad faluvá tette, majd mezővárossá emelte. Azért is kerülhetett oly későn neve az okleveles anyagba, mivel nem cserélődtek birtokosai, nem vitték osztályra valamely nemzetség családjainak osztozásakor, és másféle jogügylet tárgya sem volt. Nem véletlen, hogy a környező kisebb helyek, mint például Kelebia és Adorján, amelyeket földesurak birtokoltak, jóval korábban lettek írásban megemlítve.¹⁰

1439-ben a város további életét befolyásoló változás történt. Albert király május 9-én Pozsonyban kiadott oklevelében Madaras, Tavankút Szabadka és Halas nevű mezővárosokat és falvakat valamint Csószapa felét azon 2757 színarany forint fejében, amelyeket a Szörény, Görény és Miháld nevű királyi várak fenntartására ígértek, a két Hunyadi Jánosnak május 10-től zálogba adta három hónapig terjedő időre. Ha a király vagy utódai az összeget a Hunyadiaknak kifizetik, nekik a birtokot vissza kell adniuk.¹¹ A zálogba adás azért következett be, mert Albert király az oklevél kiadásának napján Hunyadi Jánosra és testvéreire, ifjabb Hunyadi Jánosra bízta a szörényi végvárak védelmét. A várakat honorként kapták, és mellé megfelelő birtokokat is azok fenntartására. A két Hunyadi szeptembertől már a báni címet is viselte.¹²

Jelen esetben a korabeli birtokszerzés egyik gyakori módjára láthatunk példát. A hivatali méltósággal együttjáró várakat a méltóság megszűnte után vissza kellett adni, ám a fenntartásukra adott zálogbirtokot csak akkor, ha a kölcsönzött összeget a király megtérítette, amire általában nem került sor. Szabadka és társai zálogba adásának

⁸ A honorra lásd: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok. 116. évf. 1982. 5. 889–922. p.

⁹ Györffy György: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. Században.. In.: A magyarság keleti elemei. Bp. 199). 296–297. p.

¹⁰ Zichy I. 86. Dl. 2946. Magyar fordítása: Trostovszki Gabriella. In Magyar László: Ludasegyház legkorábbi említése. Hét Nap. 1994. november 16.

¹¹ Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. 1878. 35. p., Iványi II. Oklevéltár 2. sz.

¹² Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk.: Benda Kálmán, Szerk.: Solymosi László 258. p.

külön érdekessége az, hogy a megnevezett 2757 arany forintot a Hunyadiaknak csak a zálogbaadás után kellett a várakra fordítaniuk.

Hunyadi János nemcsak jeles törökverő, hanem ügyes birtokgyarapító is volt a maga korában. Még Zsigmond király uralkodása idején szerezte meg többek közt a kerekegyházi (a Marostól délre), a szentandrásai és a hódvásárhelyi (a Körös-Tisza-Maros közben lévő) uradalmakat.¹³ Ha oklevelünk alapján még nem is jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy Szabadka is egy uradalom központjaként létezett, azt feltételezhetjük, hogy egy Szabadka központtal kialakuló uradalom körvonalai megjelennek benne, hiszen a Hunyadiak minden bizonnyal a környező falvak gazdasági- és piacközpontjaként működő mezővárosból igazgattatták officialisaikkal új dominiumukat, amit az is bizonyít, hogy a későbbiek során castellum is épült a mezővárosban.

Szabadka 1464. szeptember 7-ig a Hunyadiak birtoka maradt. Ekkor adományozta ugyanis Mátyás király Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajdának.¹⁴ Az adományozás tényén túl számunkra két fontos információt ad az oklevél. Mindenekelőtt értesülünk belőle arról, hogy megelőzően Szilágyi László a király nagybátyja és gyámja birtokolta a mezővárost. Hogy mikor került a kezébe, az pontosan nem ismeretes. Feltehetően a Hunyadi János halála (1456) és Szilágyi török fogságba esése (1459) közötti időben, ugyanis 1459-ben Kórogyi Gáspárral bizonyos Valkó- és Bács megyei birtokokat cseréltek. A Bács megyeiek között Nagybjacs, Fibajcs, Okor, Napfény, Hímese gyház, Kétfülű, Likasegyház, Györgye, Kerekegyház és Turetegyház szerepelnek, amelyeket a későbbiekben is birtokoltak a Hunyadiak.¹⁵ 1462-ben ugyanis Mátyás király több birtokot adományozott édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek, és köztük kivétel nélkül szerepelnek az említett birtokok.¹⁶

Szabadka monográfusa, Iványi István szerint Dengelegi Pongrácz János 1462 és 1476 között erdélyi vajda, a király rokona azzal érdemelte ki az adományt, hogy részt vett a korábbi és az 1464-es török elleni hadjáratokban.¹⁷

A Káta nemből származó Dengelegi Pongráczok, akiknek birtokai Szatmár megyében feküdtek, a Hunyadi rokonsághoz tartoztak. Hunyadi János leánytestvérét, Klárát ugyanis Pongrácz János, a későbbi erdélyi alvajda vette feleségül. A magas rokonság révén fiak közül ketten országos méltóságokig emelkedtek. László a kolozsmonostori apátság kormányzója lett, János, aki Szabadkát is kapta, három alkalommal (1462–1465, 1468–1472, 1475–1476) az erdélyi vajda, egyszer (1466) pedig a szőrényi bán méltóságát viselte. András 1463-ban pohárnokmesterként tűnt fel. János fia, Mátyás, aki apja vagyonát és azzal együtt Szabadkát is örökölte, rövid időre a királynéval is rokonságba került, ugyanis Aragóniai Aloizia és Frangepán Bernát lánya, Mária Magdolna a jegyese volt.¹⁸

A Dengelegi Pongráczok idejében épült fel a szabadkai kastély, ugyanis Szerémi György Magyarország romlásáról írott munkájában Corvin Jánosról írva mások mellett megemlítette, hogy II. Ulászló király neki adományozta Szabadka várát.¹⁹ Maga az

¹³ Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. I. Bp. 1896. 116–117. p.

¹⁴ Iványi II. Oklevéltár 4. sz.

¹⁵ Zichy X. 94–96. p.

¹⁶ Dl. 15 703.

¹⁷ Iványi I. 40. p.

¹⁸ E. Kovács Péter: A Hunyadi család. In.: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp. 1990. 45. p.

¹⁹ Szerémi György: Magyarország romlásáról. Monumenta Hungarica V. Magyar Helikon 1961. 53. p.

épület jelentős erősség nem lehetett, mert 1524-ben toronynak vagy háznak, illetve kőből készült nemesi curia-nak, azaz udvarháznak nevezte Török Bálint, amikor elzalogosította roknainak, Sulyok Istvánnak és Balázsnak a szabadkai uradalmat.²⁰

A kastély, amely az uradalom központjának a szerepét töltötte be, nyilvánvalóan jól megerősített épület volt, itt laktak az uradalom fő tisztségviselői, a várnagy, az udvarbíró, a kulcsár, a porkoláb és mások. A fegyvertárat valamint az egyéb raktárakat és magtárakat is itt helyezték el. A tisztségviselőkön kívül néhány egyéb alkalmazott valamint katona is teljesített szolgálatot a kastélyban. A belső cselédség bizonyára a falakon kívül lakott. A 15. században vidékünkön nem egy ilyen emeletes kőház, kastély épült, így például Hódvásárhelyen, Szegen Tömpösön és máshol, amelyek uradalmi központ szerepet töltöttek be. Erősség jellegük uraik számára másodlagos szerepet játszott.

A szabadkai uradalmat is a Dengelegi Pongrácok alakíthatták ki. Mátyás király említett adománylevelében ugyanis sem a vár, sem az uradalom nem szerepelt. 1502-ben, amikor Corvin János, aki csak egy évvel korábban kapta a királytól, már a tartozékokat (Madaras, Tavankút, Sebestyénegyház és Veresegyház) is felsorolta.²¹ Természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a Hunyadiak hosszú, negyed százados földesurasága idején megindult az uradalom és központjának a kialakítása, amire Hunyadi János tágabb vidékünkön a hódvásárhelyi és a szentandrászi (Békés m) uradalmak létrehozásával példát adott.

A Dengelegi Pongrácok szabadkai földesuraságának mindössze utolsó éveiből maradt ránk adatok. Az előző időszakból mindössze annyi ismeretes, hogy Pongrác János – 1476-ban a király lakodalmán érte utol a halál²² – után fia lépett atyja örökébe, és lett a szabadkai uradalom gazdája. Pongrác Mátyás 1497 november 26-án az erdélyi Fehér megyében fekvő, Diod várához tartozó Mindszent nevű birtokát, amelyet apja adományából korábban is bírt, felesége, Perényi Orsolya kezdeményezésére Tordai Kis Péternek, szabadkai háza udvarbírájának adta apjának, az erdélyi vajdának és anyjának, Erzsébetnek tett szolgálatait fejében további szolgálat kötelezettségével. Kikötötte még azt is, hogy életében felesége, néhai Walkay György leánya, Zsófia is használhassa, de halála után vissza kell szállnia reá vagy örökösire. A király 1498 június 2-én erősítette meg az adományozást, a birtokba iktatást 1499 április 8-án végezte el Gáldi Antal királyi ember a kolozsmonostori konvent bizonyosága mellett. Az adománylevelet 1501 január 15-én írta át a konvent.²³

Kis Péter tehát hosszú ideje hűségesen szolgálta a Pongrácokat, és mint bizalmi ember érkezett Erdélyből – a származását jelölő Tordai előnév utal erre – urai alföldi birtokára. Az efféle gyakorlat teljesen természetes volt a középkorban. Miután például Corvin János megkapta a gyulai uradalmat, szlavóniai szervitorait helyezte a gyulai tisztségekbe. A külsőországból érkező urak is hozták magukkal bizalmi embereiket, amint ezt Brankovics György és a Jaksicsok is tették.

Hogy megtartotta-e Kis Péter mindszeinti birtokát, hiszen ura az adományozás után nem sokkal meghalt, nem tudjuk. Azt sem, hogy voltak-e utódai, és a család a

²⁰ Bessenyei József: Enyingi Török Bálint. Bp. 1994. (A továbbiakban: Bessenyei 1994.) Oklevéltár. 6. sz.

²¹ Dl. 88 672., 88 874.

²² Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal C - GY. Pest 1858. 278-279. p.

²³ Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289-1556. Bp. 1990. 3036., 3051., 3076., 3169. sz.

földesúr váltás után Szabadkán maradt-e. Mindenesetre 1519 körül és 1519-ben mint szabadkai sáfár feltűnt egy Kis János, aki talán Péter fia volt, 1528-ban pedig Szabadkainak nevezték, és Török Bálint, Szabadka későbbi ura szolgálatában állt. Mint gesztési várnagy kapott Veszprém vármegyei birtokot. Később Somogy vármegyében nemesi curia-hoz is jutott. Maga Székesfehérváron mint polgár élt. 1542-ben már néhainak mondták. A család továbbra is a Török familia szolgálatában maradt. Szabadkai Kis Ambrus, a fiú, aki pályáját apjához hasonlóan ugyancsak a katonai pályán kezdte, részt vett többek között Győr feldúlásában, urának elfogatása után pedig a kiszabadítására irányuló tervek megvalósításában. Utóbb a két török fiú, János és Ferenc szolgálatában is tevékenykedett. 1555-ben Erdélyben tűnt fel.²⁴

Az uradalom életéről a továbbiakban két peres ügy kapcsán értesülünk. 1497-ben Váradi Péter kalocsai érsek levelében értesítette Lukács szabadkai plébánost, hogy az interdictumot, a szentségek kiszolgáltatásának átmeneti megvonását, amellyel a rájuk kirótt egyházi tized fizetésének meglagadása miatt sújtotta a parókiájához tartozókat, a király akaratának megfelelően felfüggeszti, és Pongrác Mátyással a tized fizetése felől egyezkedni fog. Ám ha a megállapodásuk után következő szent György napig a tizedet nem fizetik ki, az interdictumot a megnevezett nap után érvénybe lépteti.²⁵

A jobági sorból származó, majd tehetsége révén a papi pályán egyre magasabb méltóságokba jutó érsek Mátyás királynak egy ideig kegyence volt, majd ura börtönbüntetést mért rá, és csak halála után nyílt meg tomlócének ajtaja. Szabadítójához, Corvin Jánoshoz annak haláláig hű maradt. Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy az általa jogosnak ítélt adó behajtására a lelki kényszerítő eszközök egyik leghatásosabbikát ne vegye igénybe. Mivel a középkori ember a keresztény egyház által hirdetett eszmék jegyében és a nekik megfelelő normák szerint élt, nagy csapást jelentett számára – így a korabeli szabadkaiak számára is – a vallásgyakorlás lehetőségének a kizárása.

Hogy miként egyezett meg Péter érsek Pongrác Mátyással, az nem ismeretes, ám hogy a megállapodás létrejött közöttük, azt az ügy további folytatásáról szóló oklevelek hiánya bizonyítja. Az oklevélből viszont kiderül: bár keletkezésének idejében Szabadka Csongrád megyéhez tartozott, az egyházi igazgatás tekintetében nem történt változás, és a bácsiból nem került át a csongrádi főesperességbe, amelynek területét a korábbi Csongrád megye területe képezte.²⁶ Az egyházi igazgatás állapota tehát esetünkben is, mint annyi más alkalommal, az archaikusabb igazgatási állapotokat tükrözi.

A hatalmaskodás kisebb és nagyobb formái egyaránt hozzátartoztak a középkori élet mindennapjaihoz. Bár szigorúan büntették őket, különösen a nagyobb hatalmaskodás öt fő esetét; a nemes ember birtokának pusztítását, elfoglalását és a házára törést, továbbá a nemes ember elfogatását, megverését, megebesítését és megölését, mégsem lehetett gátat szabni az efféle bűnös cselekedeteknek.²⁷

Hatalmaskodásként ítélte meg a középkori jog az alábbi eseteket is, amelyeket Pongrác Mátyás szabadkai várnagyai követtek el a madarasi jobbágyok

²⁴ Bessenyei 1994. XXX.

²⁵ Iványi II. Oklevéltár. 5. sz.

²⁶ A vármegyék és az érsekség középkori történetére I. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 442–456. p.

²⁷ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 384. p.

közreműködésével, akiknek tetteiért uruk felelt. Ugyanis II. Ulászló király előtt panaszt tett Várdai (Warada-i) Miklós amiatt, hogy a madarasi jobbágyok a szabadkai várnagyok, Byllye Péter és Ethelei Ambrus vezetésével 111-en, az oklevél a neveket is felsorolja, az ő Katymár nevű birtokára mentek, és onnan a földbér és más tartozások lefizetése nélkül minden vagyonával együtt magukkal vitték Vitéz (Wythez) Istvánt és feleségét, és más Katymáron lakó jobbágy asszonyokat bántalmaztak és sértegettek.

A király 1498 november 15-én kiadott parancsára Bodrog megye az ügyet kivizsgálta, a paaszos állításait igaznak találta, és arról jelentést tett a királynak.²⁸ Az oklevél leírásában a korszakban előforduló mindennapos eset, egy jobbágyszöktetés történetének elbeszélését olvashatjuk. Vitéz István távozása minden bizonnyal nem saját akarata ellenére történt, hiszen az uradalomban bizonyára jobb körülmények közé került. Nem őt bántalmazták az érte jövők, hanem azokat, akik az ügy ellen foglaltak állást, az ott maradókat. Várdait pedig nyilvánvalóan kár érte jobbágyának elszöktetésével, ezért indított pert a király előtt.

Még 1499-ben a Várdaiak, Aladár és Miklós újabb panasszal éltek. Más ügyeik mellett panaszt tettek a nádornál amiatt, hogy Hatházi (Hathaz-i) Porkoláb László és az általkun már említett Kis (Paruus) Péter szabadkai várnagyok – az előbbi oklevél keletkezése óta tehát változás következett be a várnagyi tisztségben – hét név szerint említett madarasi jobbágyal fegyveresen rátámadtak mátyusházi (Mathyushaza) jobbágyaikra: Kis Albertre, Csont Benedekre és Gerebőci Györgyre valamint a legelőről valamennyi jószágukat és ménesbeli lovukat Madaras mezővárosba hajtották. A megye, miután Sáfár Péter szolgabíró az ügyet kivizsgálta, a panaszt jogosnak és valósnak találta.²⁹

Az állatok elhajtása ugyancsak gyakori esetnek bizonyult nemcsak korunkban, hanem a korábbi és későbbi időkben is. A szarvasmarha és a ló időszakunkban nagy értéket jelentett, hiszen az itáliai és németországi piacokra lábon hajtották fel őket. A kereskedők nagy haszonnal értékesítették eme árucikket, a jövedelemből pedig a vidék lakossága is részesült, ami előre lendítette az egész Alföld és benne Szabadka népének gyarapodását.³⁰ Sajnos az állatkerkedelemre vonatkozóan Szabadka középori történetében nem találtunk adatot, ami nem meglepő, mert ebben az időben még nem keletkeztek olyan írásos feljegyzések, amelyek ezen adatokat rögzítették volna.

A fent említetteknel fontosabb események játszódtak le a 15–16. század fordulóján Szabadkára és a szabadkai uradalomra nézve. 1500 körül fiúutódot maga után nem hagyva szállt sírba Dengelegi Pongrác Mátyás. Halálának idejét pontosan megállapítani nem tudjuk. 1499 nyarán még élt, hiszen az ekkor keletkezett oklevél élőként említette, két év múlva pedig II. Ulászló király a birtokait csereképpen Corvin Jánosnak adta. Halála tehát a két időpont között következett be.

A cseréről szóló oklevelet 1501 június 12-én állították ki Budán.³¹ Az oklevél szerint Corvin János troppai és lipitói herceg, dalmát, horvát és szlavón bán szolgálatai valamint a királynak adott 107 ezer forint kölcsön továbbá azon 40 ezer forint, amelyért Pozsony, Tata és Komárom várakat zálogba vette, majd fizetség nélkül

²⁸ Dl. 88 830.

²⁹ Dl. 88 840.

³⁰ András Kubinyi: Handel und Entwicklung der Städte in der ungarischen Tiefebene im Mittelalter. In: Europa Slavica – Europa Orientalis (Festschrift Herbert Ludat). Hrsg. Klaus-Detlev Grothausen, Klaus Zernak. Berlin, 1980. 423–444. p.

³¹ Dl. 37 739.

visszaadta valamint a Sziléziában fekvő troppai (opáviai) hercegség fejében, amelyet öccsének, Zsigmond hercegnek, a későbbi lengyel királynak adott, kapta a Pongrác vagyont. A birtoklistában Szabadka mellett Baranyavár, Zsidóvár, Almás, Torockó, Gorbó Buza és Aldiód várak, Lugos, Dengeleg és Győ mezővárosok és kastélyok jutottak Corvin kezére. A király kötelezte magát, hogy Pongrác Mátyás özvegyének halála után a kezén lévő Léta várát is átadják Corvinnak, akárcsak Diódot, amely ugyancsak az özvegy kezén van. Ha ezen utóbbit nem tudja a király átadni, a következő év január elsején köteles lesz 9 ezer forintot fizetni Corvinnak. A király ígéretet tett azon várak és birtokok átadására is, amelyek miatt a herceg már korábbi idők óta peréskedett. Felsorolásuktól eltekintünk, ugyanis a Dengelegi Pongrác vagyon bemutatását tekintettük feladatunknak. Az oklevélből úgy tűnt, annak legnagyobb értéke éppen Szabadka vára és uradalma volt.

Szabadka jelentőségét nemcsak a birtoklistán elfoglalt első helye mutatja, hanem az is, hogy a király nem mondott le végleg róla, hanem vele kapcsolatban így írt: "amikor csak mi vagy az utánunk következő királyok a fent említett Szabadka (Zabathka) vár és tartozékai helyett ugyanazon János hercegnek vagy örökösének idővel más, azzal egyenértékű javakat adhatunk, ugyanazon herceg vagy örökösei nekünk vagy utódainknak azon Szabadka várát minden tartozékával együtt kötelesek legyenek visszaadni és visszabocsátani." Az sem kizárt természetesen, hogy a király környezetében (pl. a királyi jogügycyk igazgatója) emlékeztek Szabadka egykori királyi birtok voltára, és II. Ulászló ezért nem akart végérvényesen lemondani róla.

Corvin János³² a szabadkai váron és uradalmán pénzügyi nehézségei miatt hamarosan túladott. A dominium zálogba adása azonban sajátos körülmények között történt. Nem az volt meglepő, hogy a pénzzavarban lévő úrnak, Corvinnak szervitora, Enyingi Török Imre adott kölcsönt urának és ennek fejében kapta zálogba az uradalmat, hanem az, hogy három hónappal korábban kelt a király Török részére kiadott birtokba iktatási parancsa, mint Corvin zálogba adásról szóló oklevele. A király ugyanis 1502 május 23-án Török Imre kérésére megparancsolta a fehérvári kereszties konventnek a birtokba iktatást, amelyet Farki Balázs királyi emberrel június 1-én el is végzett,³³ míg a zálogba adásról készült oklevelet csak augusztus 16-án állította ki a zágrábi káptalan. A Hunyadi-fi a bánháza területén lévő végvárak fenntartásával kapcsolatos hatalmas kiadásokkal indokolta a zálogba vetést. Tízezer forintot kapott ekkor az uradalomért, amelyhez a vár a mezőváros továbbá Madaras mezőváros valamint Tavankút, Veresgyház és Sebestyénháza tartoztak.

Corvin gyors megválására Szabadkától talán magyarázatot adnak az alábbiak. Mint említettük, amikor a király a csere szerződést kötötte a herceggel, ígéretet tett: ha Diód várát, amely Dengelegi Pongrác János özvegyének a kezén volt, nem tudja átadni, 9000 forintot fizet Corvinnak. Am sem a várát, sem az összeget nem tudta átadni, ezért, bár a szegedieknek megígérte, hogy nem zálogosítja el a várost, mégis megtette azt. 1502 október 21-én kiadott oklevelében azzal a kikötéssel adta Corvinnak, hogy Szent Jakab napjáig, július 21-ig a várostól rendkívüli taksát nem szedhet. Ha addig nem tudja visszaváltani, zálogban tarthatja, amíg a király vagy utódai vissza nem váltják tőle.³⁴ Az ifjú herceg, aki valóban derekasan küzdött a délvidéken a török ellen,

³² Corvin János életére I. *Schönherr* Gyula: Hunyadi Corvin János. Bp. 1894.

³³ Dl. 88 871., Dl. 88 872.

³⁴ *Érszegi Géza*: Adatok Szeged középkori történetéhez. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. VI. Szerk.: Blazovich László. Szeged. 1982. 74. sz.

bizonyára számított a király által január 1-én fizetni ígért 9000 forintra, hogy felmerülő költségeit fedezze. Miután azt nem kapta meg, zálogba vetette Szabadkát és uradalmát, ő viszont később Szeged városát kapta a királytól zálogba. Az oklevél kelte előtt már nyilván tudott a király szándékáról, ezért mondhatott le már 1502. szeptember 25-én szabadkai dominiumáról Török Imre javára. A király parancsára a Török család birtokba iktatását a fehérvári keresztes konvent végezte el 1503. március 16-án.³⁵ Az ügylet Corvinnak nem eshetett nehezére, ugyanis az ebben az időben történetének fénykorát élő Szeged az ország leggazdagabb városainak sorába tartozott.

Corvin János az adományozást 1504-ben megismételte. Talán azért kérte erre Török Imre, mert az előző oklevélben Bálint fiának a neve nem szerepelt, ugyanis ő később, az 1502. IX. 25. és az 1503. II. 24. közötti időben született. Az oklevél egyébként szóról szóra megegyezik az 1502 szeptember 25-én kelt oklevéllel.³⁶ Ennek ellenére – talán nem volt kéznél az 1504-es oklevél – 1506-ban Ulászló királlyal az 1502. szeptember 25-én kelt oklevelet erősítette meg.³⁷ A birtokban való megerősítés ügyének lefolytatásakor szükség volt a birtokba iktatásra, amelyhez a határos és szomszéd birtokosokat is összehívták, akik közül az alábbiak jelentek meg: Felgyői Mikola Gergely, Felgyői Jakabházi Miklós, Szántóteleki Mező Tamás, Wirthi Miklós és István, Röszei Pohárnok László és Szántóteleki Tűz Albert. Az iktatást mint királyi ember sövényházi Mórocz Péter végezte a fehérvári keresztes konvent kiküldöttjének bizonysga mellett.³⁸

A Török család, amelynek tagjai több mint három évtizedig bírták Szabadkát és a hozzá tartozó uradalmat, a 15. század közepén emelkedett ki az ismeretlenségből. A család őseinek, Bakonaki Horváth Pálnak három fiúgyermeké ismeretes: patai Török László, keményfalvi Török György és Ambrus, aki a felemelkedés korabeli egyik szokásos útját választva nagyurak szolgálatába lépett. Az Újlakiak, a Kanizsaiak és a király, majd újra az Újlakiak szervitora lett, Újlaki Miklós bosnyák király halála után, 1479-ben ismét Mátyás király szolgálatába állt. Számos katonai és gazdasági tisztséget töltött be, a szőrényi bán méltóságát is viselte. Mátyás király halála után előbb Miksa, majd II. Ulászló király pártjára állt. Két fia, Imre és Benedek közül Imre éltette tovább a családot. Három lánya közül Ilona lekcsei Sulyok István felesége lett. E rokoni kapcsolatot a későbbiek során Szabadka történetében is szerepet játszik majd.

A Szabadkát megszerző Török Imre pályáját a Hunyadiak szolgálatában kezdte, és ki is tartott a család mellett Corvin János haláláig, ami után a király, II. Ulászló szolgálatába állt. Előbb nádorfehérvári albán, majd bán lett, 1507-ben a király a bárók sorába emelte. Vagyonát nemcsak birtok vásárlásokkal, mint Szabadka példája mutatja, hanem házasságai révén is gyarapította, amellyel megalapozta családjának tekintélyét. Birtokai közül a legfontosabbak Szabadka és Szigetvár voltak. Török Imre neve 1519-ben szerepel utoljára a forrásokban. Két fia, Miklós és Bálint közül a kisebb, Bálint lesz a család feje, aki Szabadkának is a tényleges uraként török fogságba kerüléséig az országos politikai élet egyik formálójaként ismeretes.³⁹

Míg Török Imre a szabadkai uradalom megszerzése ügyében fáradozott, a birtokon az élet a szokásos medrében folyt, várnagya, az ispánnak mondott Bereck

³⁵ DI. 88 874., DI. 88 883.

³⁶ DI. 88 921., *Bessenyei* 1994. Előszó.

³⁷ DI. 88 950.

³⁸ DI. 88 951.

³⁹ A Török család és Török Bálint történetére l. *Bessenyei* 1994. Előszó.

1503-ban Várdai Miklóssal szemben hatalmaskodott. A szomszéd, akinek családja ellen már korábban is felléptek a szabadkai várnagyok, a nádorhoz fordult panaszával. Más sérelmei mellett előadta, hogy Bereck ura parancsára Garán lakó jobbágyától 21 ökröt, amelyek értéke darabonként 4 Ft-ot tett ki. 12 ménesbeli lovat – amelyeknek ára egyenként 3 Ft volt – hajtott el. A panaszt három nádori ember: Hajósi Péter, Hajósi Miklós és Chipch-i Péter, a pécsváradi, a szekszárdi és a kalocsai káptalan biznysága mellett vizsgálta ki, és azt jogosnak találták. A kalocsai káptalan meg is idézte Török Imrét és várnagyát Madarason a nádor ítélőszéke elé. Mivel a törvény szerint nemest embert bíróság elé idézni csak birtokán lehetett, a familiárist pedig birtokán, vagy ott, ahol szolgált, az oklevélből megtudhatjuk, hogy Bereck várnagy 1505 júliusában a vizsgálat lefolytatásakor Madarason tartózkodott.⁴⁰ Török Imre nem lehetett jelen, hiszen urának halála után 12 ezer forint követelése fejében elfoglalta Gyula várát, és csak az összeg kiegyenlítése után, csak 1507-ben bocsátotta vissza Frangepán Beatrixnak, de hivatalából – ekkor nándorfehérvári bán volt már – fakadó teendői miatt sem lehetett jelen az idézéskor, azt szervitora vette át.⁴¹

A következő adataink az 1515 körüli időből származnak. Mint említettük, ezen időben Török Imre nándorfehérvári bán volt. Amikor elhagyta álláshelyét, unokaöccse, Sulyok István helyettesítette. Az őhöz befolyt pénzek jegyzékében tűnt fel Szabadka, ahonnan az állami adót királyi parancsra a bánnak adták. Nemcsak városunk, Szeged is ide küldte adójának legalábbis egy részét.⁴² A szabadkai uradalom jövedelméből az említett adót Kis János sáfár továbbította Sulyok kezébe.

A Várdaiakkal és katymári jobbágyaikkal a szabadkai uradalomnak és elsősorban Madaras mezőváros lakóinak állandósultak a konfliktusai. 1516-ban Mágocsi Porkoláb Márton szabadkai várnagy és Kis János sáfár vezetésével 24 madarasi jobbágy és mások a katymáriaktól számos ökröt és egy lovat hajtottak el. Az ügyben, amely mindenben igaznak találtatott, a fehérvári keresztes konvent biznysága mellett a nádori ember, Farki Balázs Török Imrét és Poroláb Mártont Algyőn, más néven Királygyőn a nádor elé idézte.⁴³

Az oklevél a hatalmaskodás idejét csak hozzávetőlegesen adta meg. Az oklevél kelte előtt körülbelül három évvel korábbi időről tett említést a panaszos, Várdai Ferenc erdélyi püspök. Porkoláb a jelzett időben minden bizonnyal szabadkai várnagy lehetett. Egyébként ugyanezen évben, 1516-ban iktatta be a budai káptalan gyerekeivel együtt az ugyancsak Csongrád megyei Algyő birtokába.⁴⁴ Az 1519-es oklevél érdekessége továbbá számunkra az, hogy Török Imre nevének utolsó előtti írásos említését tartalmazza.⁴⁵ A madarasiak továbbra sem békéltek meg, mert 1521-ben Kisvárdai János Bodrog megyei Borsod nevű birtokán hatalmaskodtak két alkalommal is. Előbb Tóth Albert 40 ménesbeli lovát hajtották el, utóbb a szabadkai várnagyok, csili Pekri Miklós és Derencsei Miklós vezetésével hatalmaskodtak, és az említett Tóth Alberttől 31 forintot csikartak ki.⁴⁶ Az említett időpontban tehát Porkoláb Márton után

⁴⁰ A pécsváradi konvent oklevelének kelte: 1505. július 24. (DI. 88 934.), a kalocsai káptalané: 1505. július 25. (DI. DI. 88 935.), a szekszárdi konventé: 1505. július 28. (DI. 88 931.)

⁴¹ Bessenyei 1994. VI. p.

⁴² DI. 32 679. Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk.: Thallóczy Lajos és Áldásy Antal. Bp. 1907. 341–345. p.

⁴³ DI. 89 130.

⁴⁴ Érszegi 1982. 107. sz.

⁴⁵ Vö. Bessenyei 1994. Bevezető. 37. jegyz.

⁴⁶ Bessenyei 1994. 8–9. p., 8. sz.

már újabb várnagyok szolgáltak Szabadkán. Porkoláb talán ura halála (1519. január és 1521. március 31. között) után távozott hivatalából, ugyanis az oklevélben a madarasiak uraként már Török Bálintot említették.

Török Bálint szabadkai urasága szerencsétlen körülmények között indult. Igaz, hogy bátyjának elmeállapota miatt⁴⁷ ő volt apjának tényleges örököse, ám örökölte a nándorfehérvári bánsgót is, amely 17 éves korában nagy bajt hozott a fejére. Mint ismeretes, a török 1521. augusztus 29-én elfoglalta a várat és a várost, amiért a két bánt, Hédervári Ferencet és Török Bálintot, akik nem voltak jelen az ostromkor, hibáztatták, és a király emiatt elvette javaikat. Cserög vára és Futak Báthori István nádor kezére került, ám arról, hogy mi lett Szabadka sorsa ebben az időben, számunkra nem ismeretes. A belpolitikai helyzet megváltozván Tomori Pál közbenjárására 1523 vége előtt visszakapta birtokait.⁴⁸

Török Bálintnak az említett időből Szabadkát érintő birtokügyéről szóló dokumentumok is fennmaradtak, amelyeket az utóbbi időben tárt fel a szakirodalom.⁴⁹ Apjának halála után ugyanis az ősi javak felett egyezsége kellett jutnia nagybátyjaival, Sulyok Istvánnal és Balázssal. Az egyezség szerint 1522. április 24-ig 5500 forintot kellett volna fizetnie nekik. Mivel az összeget nem tudta megadni, két év múlva, 1524. április 24-én Szabadkát és tartozékait, amelyeket már korábban lekötött számukra az adósság fejében, egy évre ismét elzálogosította a Sulyokoknak.⁵⁰ A következő év március 15-én Sulyok István és Balázs a bácsi káptalan előtt tiltakoztak amiatt, hogy Török Bálint a fent említett 5500 forintot, amelynek fejében Szabadkát lekötötte, visszaadta ugyan, ám a kevesebbet érő új pénzben, ami miatt őket károsodás érte. Az uradalmat természetesen továbbra is a kezükön tartották.⁵¹ Török Bálint a vitának Szabadka elfoglalásául vetett véget, amely miatt Sulyok István tiltakozott a kői káptalan előtt.⁵² Az oklevélből egy kisebb ostrom képe tárul elénk. Török Bálint familiárisaival és 1417, nevén felsorolt jobbággal rátámadt a szabadkai erősségre, és azt ostrom alá vették. A kapukat betörték, és az erődöt elfoglalták. Az ottlévő várnagyokat, Csirkó (Tóth) Györgyöt és kiskeszi Keszi Ferencet, nemeseket és más familiárisokat továbbá a szolgákat elfogták és kínozták. A várban található javakat valamint a majorságban lévő állatokat elvitték. Elrabolták Tóth György 200 forint készpénzét is.⁵³ A családi vita végül bizonyára valamiféle egyezséggel zárult le, mert a Sulyokok továbbra is legfontosabb szervitorai maradtak Török Bálintnak. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy Mohács előtt egy évvel mekkora erőket mozgattak főuraink magánügyeik intézésékor, az ország határainak megerősítésével pedig vajmi keveset törődtek.

Az oklevél névanyagából ugyancsak döntő következtetés vonható le. Egyrészt feltárul előttünk a Bács és Bodrog megyei Török birtokok listája, másrészt a birtokokon élő népesség nemzetisége. A névlistából kiderül, hogy a Duna és a Tisza

⁴⁷ Uo. VI. p.

⁴⁸ Wenzel Gusztáv: A Hédervári Ferenc jóságai fölötti per és ítélet 1523-ban. Adalékul Magyarország azonkori köz- és jogtörténetéhez. Magyar Történelmi Társ VI. Pest. 1859. 1–57. p.; Bessenyei 1994. VII–VIII. p., 4–5. p. 5. sz.

⁴⁹ Bessenyei 1994. VIII. p.; 13–15. 11. 12. 13. 15. sz.; Engel Pál: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. Történelmi Szemle. 1995. 3. 353–364. p.

⁵⁰ Bessenyei 1994. 7. 6. sz.

⁵¹ Uo. 13. 11. sz.

⁵² Uo. 13. 12. sz.

⁵³ Uo. 13–14. 12. 13. sz.

között élő népesség ekkor magyar volt. A nevek között elvéve találunk szláv hangzásúakat. Egyébként ezen megfigyelést bizonyítja az 1522-ben Bács és Csongrád megyékről készült tizedjegyzék névanyaga is. Nem mondunk ezzel újat, csak új adatokkal erősítjük meg Iványi István korábban hangoztatott véleményét.⁵⁴ A folyók és Nándorfehérvár erőssége 1526-ig megvédték Bács és Bodrog megyéket a török betörésektől, ezáltal megmaradt középkori népessége, szemben a Temesközrel és a Szerémséggel, amelynek lakossága már a 15. században nagyrészt kicserélődött, és a magyarság helyét délszlávok foglalták el.

Bár Szabadka földesura 1526 után is Török Bálint maradt, Szabadkának és régiójának a történetében olyan új folyamatok indultak el, amelyek új korszak nyitányát jelentik, és egyúttal új fejezetét a város történetének.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

THE LANDLORDS OF SZABADKA IN THE MIDDLE AGES

(Summary)

In this study the author presents the history of the ownership in Szabadka in chronological order relying on published and unpublished sources. The former village and the later country-town used to belong to the Kunság where the king has promoted it from and considering it as his own property donated it to its own officialities. King Albert pawned the country-town together with its belongings to the two Hunyadi Jánosok for 2757 golden coins in 1439. It remained in the Hunyadis' possession till 1464, when King Matthias gave it to the Transylvanian voivod Dengelegi Pongrácz János who belonged to the Hunyadi family. After King Matthias' death (around 1500) King Ulászló II. swapped Szabadka together with other properties for the principality of troppau, (opavia) to Corvin János in 1501 June 2. The latter pawned it for 10.000 golden coins to his officials Enyingi Török Imre, who obtained Szabadka and its estate even as a donation, later on, and it belonged to his family till the beginning of the Turkis rule.

This study presents besides the feudal changes of power some other events in the history of Szabadka as well.

⁵⁴ Engel Pál 1995. 353–357. p.; Iványi I. 50. p.